

БАГАТОЛИКІ КУЛЬТУРНІ ОБРИСИ МІСТ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

(Рец.: Монолатій І. Діри пам'яті. Як пам'ятаючи місто забуває / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – 160 с.)

2016-2017 рр. позначилися виданням кількох книг, присвячених полікультурній і соціальній історії західноукраїнських міст та містечок у модерну епоху. Серед них: україномовні переклади Мартіна Поллака («До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів») та Флоранс Хейман («Повернення пам'яті: Сторінки єврейської історії Чернівців») [2; 3]. Наукова розвідка, на аналізі якої сфокусуємося, стосується мультиетнічної історії Івано-Франківська / Станиславова. «Діри пам'яті» І. Монолатія є спробою окреслити основні віхи полікультурного розвитку, сучасний стан досліджень історії Івано-Франківська та визначити перспективні напрямки подальших урбаністичних студій міста у цій царині [1].

До збірки статей, як зазначає автор у вступній частині, увійшли його публікації за останніх 10 років. Вони концептуально розділені на дві частини. Першу з них І. Монолатій присвятив проблематиці походження міста Станиславів та особливостям формування і розвитку його найчисельніших етнічних громад – польської, єврейської, української та вірменської. Етнічні поділи часто співпадали з релігійними, мовними та цивілізаційними, про що досить влучно зазначає автор [1, с. 22-24, 27]. Вже у XVII ст. у місті співживуть римо-, вірмено- і греко-католицизм, православ'я, протестантизм та юдаїзм. Ці релігійні громади водночас репрезентували візантійську, латинську і близькосхідну цивілізації. У мовному контексті вони поділялися на їдишемовних, польськомовних, україномовних і тих, що розмовляли вірменською.

Такі чотирирівні поділи (у релігійному, цивілізаційному, мовному й етнічному контекстах) робили місто Станиславів доволі строкатим і проблематичним місцем міжкультурних комунікацій. І. Монолатій справедливо постулює про те, що не варто ідеалізувати це полікультурне минуле Станиславова, адже окрім перманентних ділових контактів, усі його етнічні громади залишалися у власних культурних «гетто»,

плакаючи підозріле (а, іноді, й вороже) ставлення до «Іншого»: «Незважаючи на факт проживання станиславівців різних національностей формально разом, ці «паралельні світи» жили окремішньо, загострюючи опозицію «свій» / «чужий» Станиславів» – зазначає автор [1, с. 28].

Вищезначені чотири виміри культурних поділів між етнічними громадами міста доповнювалися ще одним – соціально-економічним. У м. Станиславові, як і більшості міст Східногалицького регіону того часу, існувало явище етнокультурного поділу праці. Ще у XIX ст. основні сфери бізнесу тут перебували в руках євреїв та вірмен. Навіть поляки не змогли порушити цю перевагу, залишаючись ключовими власниками землі поза межами міського простору, та формуючи основну верству аристократів за кровним критерієм. Представники ж україномовної громади міста, переважаючи серед малокваліфікованих професій, займали найнижчі шаблі у соціальній стратифікації.

Етнокультурна палітра міста зазнала певних еволюційних трансформацій у другій половині XIX – початку XX ст., коли через зміни низки соціально-економічних і суспільно-політичних умов вірменська громада Станиславова фактично «розчинилася» / асимілювалася серед польської. У результаті ключові сфери бізнесу перейшли до рук єврейської етнічної групи. Автор наводить досить цікаву статистику етнічної приналежності торговельних підприємств міста у першій чверті XX ст. Станом на 1913 р. – 92,7% торгових підприємств належали євреям, 5,5% – полякам, 1,7% – українцям [1, с. 76]. Означений статус-кво лише з незначними змінами продовжував зберігатися і в міжвоєнний період: 88,6% торговельних підприємств належали єврейському бізнесу станом на 1932 р. [1, с. 81]. Така ситуація однак жодним чином не призвела до особливого достатку у середовищі євреїв. Торгівля в умовах традиційного і економічно відсталого регіону не приносила особливих прибутків. Лише поодиноких представників єврейської громади міста можна було вважати «багатіями» і то лише за умови їх порівняння з рештою катастрофічно бідного оточення. «Із 30 000 жителів Станіслава 50% були євреями, і половина з них отримувала «бідняцький грошик» – допомогу в розмірі від 1 до 5 гульденів на родину, яку юдейська релігійна община виплачувала найбіднішим раз на рік, на Песах. Однак порівняно з русинськими поденниками, яких сільська нужда заганяла в місто, євреї були ледь не багатіями. До того ж вони мали свої благодійні товариства та філантропів, які намагалися пом'якшити найжорстокішу бідність» – зазначає М. Поллак [2, с. 100].

Все ж у порівнянні з іншими містечками Східної Галичини, м. Станиславів у другій половині XIX ст. перетворюється в один із ключових культурних центрів регіону. «У другій половині XIX – на початку XX ст. Станиславів стрімко перетворюється за низкою об'єктивних ознак на типово центральноєвропейське місто, з притаманною йому інфраструктурою, архітектурою, транспортними можливостями, комуні-

каційними мережами, адміністративними, навчальними, культурними закладами, а чи не найголовніше – стилем та стандартами урбаністичного життя» – постулює І. Монолатій [1, с. 34]. Схожі висновки робить і М. Поллак: «Станіслав був сучасним і гарним містом з широкими мощеними вулицями, першокласним готелем, що мав ліфт та електричне освітлення – «Union» на Сапіжинській, з парком... і багатьма церквами, бані яких було видно здаля» [2, с. 97].

Європейське місто із своїми публічними просторами та самоврядними інституціями не могло не сприяти міжетнічному діалогу. Не зважаючи на всі культурні бар'єри між різними етнічними громадами, вони все ж комунікували у політичній (управління містом і вирішення його ключових проблем) та економічній (ринковий обмін) площинах. Це призводило до мовно-культурних взаємопроникнень і витворення особливого цивілізаційного простору. Так тривало до кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли криза традиційних соціально-економічних і політичних інститутів почала даватися взнаки навіть у подвійній периферії (так Східну Галичину часто окреслюють в історичних студіях, означуючи її периферією Австро-Угорської монархії, яка сама була периферією Європи).

Перш за все модерн прийшов до міста у політичному вимірі. Євреї, поляки та українці стали на шлях політизації етнічності та формування власних національних проєктів. Політизація та поляризація в інституційному вимірі відображена І. Монолатієм дуже влучною аналогією, яку він проводить між містом та кораблем: «Станіславів можемо уявити таким собі кораблем задоволень з українською командою, австрійськими / польськими керманічами і єврейськими пасажирами на облавку. ... Щоправда цей корабель почувався самотнім посеред океану інституцій кількох міських національних громад, партійно-політичних таборів, представники яких вже були готові до самостійного плавання» [1, с. 43]. Першим збуренням, яке недвозначно сигналізувало про загострення антагонізмів серед мешканців цього поліетнічного корабля стали революційні події 1918-1919 рр. у регіоні. Спроба українців побудувати ЗУНР була сприйнята поляками як політичний виклик їхнім державницьким намірам і наштовхнулася на спротив у вигляді збройної агресії проти цієї новоствореної держави. На деякий час Станіславів став політичним центром визвольних змагань українців. Переважна більшість євреїв міста опинилася між двох вогнів, що спонукало їх зайняти нейтральну позицію, яку як поляки, так і українці часто сприймали за недружнє ставлення щодо власних політичних прагнень [1, с. 80-81].

Єврейська спільнота протягом усього міжвоєнного періоду залишалася найчисельнішою у місті Станіславів. У цей час її представники намагалися ужитися із, хоча і де-юре демократичною, але все ж де-факто націоналізаційною та досить антисемітською Другою Річчю Посполитою. Однак, не зважаючи на погіршення умов існування для етні-

чних меншин у порівнянні з габсбурзькою монархією, як євреї, так і українці продовжували розбудовувати власні соціальні інституції та плекати ідеї модернізації своїх традиційних спільнот. Модернізаційні устремління найперше позначилися на молодому поколінні, яке вже не бажало продовжувати традиційний спосіб життя, але соціально-економічна відсталість регіону постійно ставала для нього тим непереборним каменем спотикання, який не дозволяв покращити соціальний статус, постійно породжуючи відчуття фрустрації.

Існування міської громади в цих умовах непевності перед майбутнім продовжувалося до 1939 р. Традиційні спільноти Станиславова не змогли пережити найпотужніших модернізаційних викликів – тоталітарних систем. «У вересні 1939 р. – за першої советської окупації – місцеві євреї скористалися усуненням польської інтелігенції і службовців з суспільно-політичної сфери... Щоправда, нова влада швидко заборонила діяльність єврейських партій, товариств і релігійних організацій... А внаслідок німецько-советської війни та окупації німецькими військами регіону більшість станиславівських євреїв не змогла евакуюватися» – зазначає автор у розділі, присвяченому зникненню єврейської громади міста [1, с. 84]. Події Голокосту та радянсько-польські «обміни» населенням після Другої світової війни повністю стерли полікультурне обличчя Станиславова. Старого міста не стало навіть у буквальному сенсі – його історичну назву було змінено спочатку на «Станіслав», а згодом на Івано-Франківськ, що вже недвозначно підкреслювало українське обличчя адміністративно-територіального центру новоствореної радянською владою області [1, с. 16]. «...перейменували місто на незрозумілий мовний симбіоз «Івано-Франківськ», нібито на честь генія галицьких українців. Щоправда, останній бував у тому Станиславові, проте не більше і не менше, ніж в інших містах і містечках краю» – зазначає з приводу перейменування міста І. Монолатій [1, с. 16]. Так поліетнічний Станиславів було перетворено у модерне моноетнічне українське місто Івано-Франківськ. Ймовірно, що багатьом представникам сучасної міської громади сьогодні здається, що їхнє місто завжди носило таке ім'я і було заселене виключно українцями. Колективна пам'ять часто далека від історичної дійсності.

У зв'язку з цим, сучасні студії міської історії можуть виконати функцію донесення до громади Івано-Франківська основних рис культурного обличчя Станиславова – того міста, яке сьогодні може існувати лише у вимірі колективної пам'яті. Тому другу частину книги І. Монолатія присвячено аналізу основних історичних розвідок та перспективних напрямів наукових досліджень історії Станиславова. Автор визначає такі можливі сфери урбаністичних студій в Івано-Франківську, як картографування конфлікту і діалогу в місті [1, с. 98], аналіз історичних трансформацій монументального простору [1, с. 100], краєзнавчі студії у мультиперспективному контексті (до сьогодні писалася лише історія

міста з майже виключно польських та українських позицій), аналіз розвитку модерних демократичних інституцій в умовах імперії Габсбургів, які стали передвісниками модерних націотворчих процесів для українців, поляків та євреїв [1, с. 112-113], антропологічні студії – вивчення не лише реальної історії розвитку міста, але й формування та трансформації його образів у свідомості мешканців. Цю останню сферу можна студіювати лише на основі записів свідчень очевидців та вивчення епістолярних і мемуарних джерел [1, с. 124-125].

Таким чином, поява книги І. Монолатія стала внеском у розвиток студій історії міст України – тої сфери наукових досліджень, яка в нашій країні поки що перебуває на початковому етапі розвитку.

Література

1. Монолатій І. Діри пам'яті. Як пам'ятаючи, місто забуває / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – 160 с.
2. Поллак М. До Галичини. Про хасидів, гуцулів і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини / М. Поллак. – Чернівці: Книги – XXI, 2017. – 272 с.
3. Хейсман Ф. Повернення пам'яті: Сторінки єврейської історії Чернівців / Ф. Хейсман. – К.: Дух і Літера, 2016. – 408 с.

П. С. Долганов
(Рівне)